

**8. ULUSLARARASI
BEDIÜZZAMAN
SEMPOZYUMU**

(18-20 Kasım 2007, İstanbul-Türkiye)

ADALET

**İnsanlık Onuruna Layık
Bir Dünya İçin**

İSTANBUL İLİM VE KÜLTÜR VAKFI

Rüstem Paşa Medresesi Sururi Mah. Medrese Sok.

No: 2 34120 Eminönü-İstanbul

Tel: +90 212 527 81 81-82-83 • Fax: +90 212 527 80 80

www.istikv.org • iikv@istikv.org

ISBN: 978-975-269-376-0

Baskı Tarihi: Kasım 2007

BEDİÜZZAMAN'IN VİCDANİ VE SOSYAL HUKUK VURGUSU. HANGİ YÖNTEM OLURSA GÜNÜMÜZDE ADALET SAĞLANIR?

Prof. Dr. Nevzat Tarhan¹

Adalet Genetik midir?

Adil olma eğilimi insanda biyolojik eğilim olarak vardır. Ancak nasıl adil olunacağını öğrenilmesi gerekir. Anaokulu çocukları için uygulanan çikolata testinde sınıf dolusu çocuğa dörder çikolata veriliyor. Bütün çocuklar neşeli bir şekilde paylaşıp oynuyorlar. Başka bir gün 3-4-5'er adet olarak aynı çocuklara ayrı ayrı çikolata veriliyor. Bu defa çikolata olan çocuklar arasında kavga ve tartışmalar başlıyor. Çocuklarda bu davranış, öğrenmeden çok biyolojik eğilim ola-

---

¹ **Prof. Dr. Nevzat Tarhan** (İnsani Değerler ve Ruh Sağlığı Vakfı Başkanı-Psikiyatri Uzmanı): Merzifon'da 1952 yılında doğdu. 1969 yılında Kuleli Askerî Lisesini, 1975 yılında İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesini bitirdi. GATA stajı, Kıbrıs ve Bursa kıt'a hizmetinden sonra 1982 yılında GATA'da psikiyatri uzmanı oldu. Erzincan ve Çorlu'da hastahane hekimliği sonunda GATA Haydarpaşa'da yardımcı doçent (1988) ve doçent (1990) oldu. Klinik direktörlüğü yaptı. Albaylığa (1993) ve profesörlüğe (1996) yükseldi. 1996-1999 yılları arasında Yüzüncü Yıl Üniversitesinde öğretim üyeliği ve Adli Tıp Kurumunda bilirkişilik yaptı. Kendi isteğiyle emekli oldu. Hâlen Memory Center isimli nöropsikiyatri merkezinin yöneticiliğini ve İnsanî Değerler ve Ruh Sağlığı Vakfının (İDER) başkanlığını yapmaktadır.

1989 yılında "stres", 1991 yılında "psikofarmakolojide yenilikler", 1992 yılında "saldırganlık", 1993 yılında "serotonin" konularında Türkiye'de ilk defa uluslar arası katılımlı sempozyumlar düzenledi. Altı yıl boyunca "Psikofarmakoloji" dergisinin editörlüğünü yaptı. "Sleep and Hypnosis" dergisinin yayın kurulunda yer aldı. 1991 yılında Hollanda'da "Destructive Drives and Impulse Control" konulu uluslar arası kongrede "en iyi araştırmacı" ödülü aldı.

New York Academy of Science, New York Academia Psychiatrie Foundation, International Psychogeriatric Association, EEG and Clinical Neuroscience Society (ECNS), International Society for Neuroimaging Psychiatry (ISNIP) ve National Geographic Society adlı uluslar arası derneklerde aktif üyedir. Otuz biri uluslar arası olmak üzere 100'ün üzerinde yayını vardır.

İngilizce ve Almanca bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

arak değerlendirilebilir. Benzer durum erişkinler içinde geçerlidir. Adil paylaşımın olmaması insanda savunma duygusunu uyandırır. Savunma duygusu tehdit kaygısını artırır ve güveni azaltır. Güvenin azaldığı yerde düşmanlık duyguları uyanır. Böylece tartışma ve çatışmalar yaşanmaya başlar.

Hukuk, kanunların koruduğu menfaatler demektir. Bununla adalet yapmaya çalışır. Ahlak ise vicdanın koruduğu menfaatlerle adalet yapmaya çalışır. Aslında ahlak için vicdani hukuk da denilebilir. Modernizm ahlaka ihtiyacımız yok, ahlaklı olmak rekabeti önler ve üretim maliyetini artırır diyerek ahlakın güncelliğini kaldırdı. Ahlaki normların bencil çıkarlar doğrultusunda değişmesi ile iç hukuk veya vicdan dediğimiz içimizdeki bekçinin, zihnimizdeki jürinin ölçüsü bozuldu. Modernizm, toplumu bencil çıkarlar peşinde koşan bireylerden oluşan bir topluluk olarak tanımlayarak adalet terazisini alt üst etmiş oldu.

Bediüzzaman “Saadet-i beşeriye dünyada adalet ile olabilir. Adalet ise doğrudan doğruya Kur’an’ın gösterdiği yol ile olabilir” diyor. Evet iman, kalpte, kafada daimi bir manevi yasakçı bırakıldığından fena meyelanlar histen, nefisten çıktıkça “yasaktır” der terk eder, kaçınır” diyerek vicdani bekçinin, zihinsel jürinin önemini vurguluyor. (Hutbe-i Şamiye 1. Zeyl (82-83)

Ayrıca “eğer beşer çabuk aklını başına almazsa, İlahi adalet ölçülerine uygun davranmazsa maddi manevi kıyametler başlarına kopacak, anarşilere ve ye’cüc ve me’cuce teslim-i silah edecekler” diyerek asrın insanını uyarıyor. Günümüzde şiddetin, intiharların, boşanmaların, uyuşturucu kullanımının, gay ve lezbiyen akımlarının batı toplumlarında dalga dalga yayılmasının, adalet ölçülerinin bozulmasıyla ilgili olduğu dikkatli tespitlerle anlaşılmaktadır. ABD’de çocuk ıslah evlerinde suçlu çocuklara “merhamet ve empati duygularını öğretmeden toplum içine bırakmama” adli psikiyatri uygulaması olarak bilinmektedir.

Adalet Duygusuna Tesir Eden Etkenler

Adalet duygusu zarar gördüğünde, insanların ilişkileri de zedelenir. O halde bu duyguyu güçlendirmemiz gerekmektedir. Peki adalet duygusunu etkileyen faktörler nelerdir? En başta kişinin ruhsal durumu, adil davranmasına olumlu ve olumsuz anlamda tesir etmektedir. İnsandaki üç temel eğilim, adalet duygusunda önem taşır. Bunlardan ilki, kişinin hoşlandığı şeyi sorgulamadan hemen inanma eğiliminde olmasıdır. Bu sebeple ilgi duyduğu nesne ya da özneye karşı tarafsız olamaz. Mesela, kendi ailesinden birisine ya da sevdiği bir yakınına karşı kolay kolay adil olamaz. Hâkimlerin yakınlarını yargılayamamalarının özünde de bu gerçek yatmaktadır. İkincisi, insanın kolaya kaçma eğilimidir. Her şeyi çabucak halletme isteği, adalet duygusuna zarar verir. Üçüncü eğilim ise, çatışmasız, acı vermeyen çözümlerden yana olmaktır. Bu eğilimler, kişinin karar verme süreçlerinde belirleyicidir. Mesela, eşini seven bir kadın onun hatalarını görse de ma-

sum olduğunu düşünmekten vazgeçemez. Bu noktada realite körlüğü yaşayabilir. Aynı şey çocuğu uyuşturucu kullanan ebeveyn için de geçerlidir. Çocuğunun içe kapanıklığını, eve geç gelmesini, derslerinde başarısız olmasını basit gençlik sorunları gibi algılayan ebeveyn, acıyla yüzleşmeye hazır olmadığından sevdiği hakkında kötü ihtimalleri düşünmek istemez. Bu durum, kabul edildiğinde acı verecek gerçeği reddetmektir.

Zaafklar ve Adalet

Zaafklar, adaleti etkiler ve düşünsel uyumsuzluk meydana getirir. Karar verme mekanizmasında adaletsizlik olduğunu gören insan, onu düzeltmek için ilkel bir sertlikle, otorite uygulayarak adaleti sağlamaya çalışır. Bu noktada fikirler ve özgürlükler bastırıldığı için insanlar yasa dışı bir zemine kayabilirler. Aynı şekilde ülke yönetiminde toplumun bir kesiminin hakkını görememek de realite körlüğüdür. Gerçeği göremeyen yöneticiler eğitilmemiş bir sertlik uyguladıklarında terörü artıran bir etki oluştururlar. Onun için terörü önlemenin orta ve uzun vadedeki çözümü, ayrımcılığı gidermektir. Tehditle bastırılan olaylar durulur gibi gözükse de, insanlar ikna olmadıklarından adaletsizliğe tepki duyarlar ve karşılıklı olarak şiddeti artıran tavırlar ortaya çıkar. Ama haksızlığa uğrayanlar akıllı kişilerse, iyi organize olur ve kendilerini haksızlık karşısında daha rahat savunurlar.

Adaleti Sağlama Yöntemi Ne Olmalıdır?

İnsanlar arası ilişkilerde ve toplumda adaleti sağlamak güzeldir ama bunun nasıl sağlandığı da çok önemlidir. Mesela, tarihteki birçok haksızlık, ‘eşitlik’ adı altında yapılmıştır. Özgürlük kavramını yücelten sistemler, bütün özgürlükleri kısıtladıklarının farkına bile varmazlar. Böyle olunca da adına ‘Barış Harekâtı’ denilen savaşlar yaşanır. Bunların hepsi insanın psikolojik savunma mekanizmalarıdır. Bu ruh halleri, yargı gücünü zayıflattığı gibi açık akılla düşünmeyi ve muhakemeyi engeller.

Adalete Etki Eden Duygular

Adalete etki eden en önemli duygulardan birisi, korkudur. Korku zihni felce uğratar. Bu histen yararlanıldığında insan kendini korumaya yönelik savunma silahları geliştirebilir. Ama mesela işyerinde çalışan ve patronunun, işine son vermek için fırsat aradığını düşünen kişi, her gün kovulacağı kaygısıyla yaşadığından üretken olamaz. Kısacası korku, yargı gücünü zayıflatır ve adaleti yok eder.

Kuşatılmışlık hali, adalete zarar veren bir diğer duygudur. Kendini çaresiz hissetmek, insanı savunmaya ittiği için zihni işlemez hale getirir. Akrebin hikâ-

yesi bu konuya en güzel örnektir. Etrafında ateş olan akrep, kuşatıldığını hissettiğinde kendisini öldürür.

Ayrıca, çevresinin sarıldığını hisseden insan, karışındaki kişiyi yanılıyla okur. Bunun sonucunda yanlış yargılarla hareket eder ve hatalı davranışlara sürüklenir. Kuşatılmışlık duygusu, bir nevi zihinsel körlük oluşturduğundan, kişinin olayları bütüncül değerlendirmesini engeller. Eleştirilmek ve saldırıya uğramak, elbette hiç kimsenin hoşuna gitmez. Bu da, zihinsel süzgeci çalıştırmayı gerektirir. Duygularını çok kullanan insanlar, en ufak eleştiriyi bile ‘haksız saldırı’ olarak nitelendirirler. Tenkide aşırı tepki veren kişilerin bir kısmı da, etraflarının sarıldığı düşüncesiyle yaparlar bunu. Aşırı duygusallık, karşı tarafın niyetini görmeye de engel bir durumdur. Muhataplarını ve onların davranışlarını tam anlamıyla kavrayamadıkları zaman, onları kendilerine zarar verecek kişiler kategorisine taşırlar. Böyle bir düşünce, insanın algısını bozduğu gibi adil davranmasına da mani olur.

Diktatörya Adalete Zarar Verir

Diktatörler, kuşatma duygusunu en çok yaşayan kişilerdir. İnsanları ezmekten hiçbir rahatsızlık duymazlar. Çünkü her türlü hareketi haksız saldırı olarak nitelendirirler. Bu tip kişiler, ellerine güç geçtiği zaman, karşı tarafı sorgulamaya çalışırlar. İnsanları ‘şüpheli’ kategorisinde tutmaktan zevk alırlar. Bir ülke yönetimi düşünün ki, yasalara uyan, askerliğini yapan, vergisini veren, hiçbir kuralı bozmayan bir insanı ‘şüpheli’ sınıfına sokar ve onu kimi haklardan mahrum eder. Bunu, özellikle korkak ve diktatör yöneticiler yapar. ‘Her şey benim kontrolümde olsun’ düşüncesinin hâkim olduğu püriten ahlakı benimseyen insanlar, karşılarındakinin ruhunu bile kontrol etmek isterler. Bu ahlak anlayışının en yaygın biçimine, Ortaçağ kiliselerinde rastlanmıştır. İnsanlara onların iyiliği için acı çektirilmişdir. Neticede bu ahlak anlayışı, demokrasinin doğmasına vesile olmuştur. Çünkü her ne için olursa olsun baskı, özgürlük ve adalet duygularına ters düştüğü için hürriyet meraklılarını yeni arayışlara iter.

Gurur Adaleti Engeller

Adaletin ortaya çıkmasını engelleyen diğer bir duygu da gururdur. Zira gurur insanı düşünce katılığına götürür. Gururlu kişiler, sıradan olmaktan korktukları için hata yapmaktan aşırı derecede çekinirler. Eleştiriye kapalı olmaları, etraflıca düşünmelerine ve sağlam bilgilerle karar vermelerine manidir. Psikolojik bütünlüklerini korumak maksadıyla üstün ve özel olduklarını düşünmeleri, onları devamlı olarak egolarını beslemeye götürür. Olayları etraflıca inceleyip sağlam bilgiye ulaşmaları, egolarını rahatsız edecek bir bilgi ile karşılaşma ihtimali doğurduğu için yeterince objektif olamazlar.

Adalet ve İhtiyaç

Adaletin oluşmasında ihtiyaç da çok önemlidir. Hatta halk arasında, ‘aç ayı, fırın yıkar’ denir. İnsan muhtaç olduğunda ölçüsüz davranıp hırsızlık bile yapabilir. Tarihte bu durumu doğrulayan örnekler mevcuttur. Mesela Hz. Ömer devrinde ciddi kıtlık yaşandığı için hırsızlıkla ilgili cezalar hafifletilmiştir. İnsanın büyük ihtiyaçlar içinde olması, onu yanlış seçimlere götürür. İhtiyaç hissedenden insan bunu en çabuk şekilde doyurmak ister. Bu nedenle de zevk tuzaklarına kolayca düşebilir. Zihinsel körlük yaşarsa tepkisel ve aceleci davranabilir.

“En büyük ihtiyacımız hoşgörü, en büyük düşmanımız önyargıdır.”

Cemil Meriç

Önyargı ve Adalet

İnsanın adil olmasını zorlaştıran bir diğer durum, önyargılı olmaktır. Peşin hükümler, insanı eksik ve hatalı bilgilerden hareket edip genelleme yapmaya, başkalarına karşı olumsuz tutum geliştirmeye ve düşmanca davranmaya götürür. Zihinsel şartlanma, bilgilerin beyinde rahatça dolaşmasını engellediği gibi, farklı verilere de kapalıdır. Bilgi edinme konusunda yetersiz olan bu insanların karar mekanizmaları yanlış çalışır. Mesela bazı kimselerde kıl takıntısı vardır ve kıllı kişilere karşı antipatik davranırlar. Diyelim ki kıllı insanlardan hoşlanmayan bir yönetici varsa, bu özellikteki bir çalışana karşı olumsuz tavır takınabilir. Bu, bir önyargıdır. Zihinsel şartlanmanın en güzel örneklerinden biri de, pek çok kişinin bildiği Nasrettin Hocanın ‘ye kürküm ye’ hikâyesidir. Günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan bu fıkraya göre, saygı insanî değerlere, fikre değil de, dış görünüşe gösterilmektedir. Bu durum, insanların önyargılarına örnektir.

Diğer taraftan dogmatik bağlılık da önyargıları besler. İdeolojik takıntıları olan kimse, kendisi gibi düşünmeyenleri düşman kabul eder. Halbuki bir insanın bir başka kişiyi sevmemesi onun düşmanı olduğu anlamına gelmez. Herkes herkesi sevmek zorunda değildir. Dogmatik saplantıları olanlar, eleştirildiklerinde, oradaki niyeti görmediklerinden kendilerini inançlarına küfredilmiş gibi hissedebilirler. Saplantılı kişiler, zihinsel sorgulama yapamadıklarından kritik bilgiye ulaşmakta güçlük çekerler. İnsanın yargı gücünü zayıflatan, aklını kapatan, adalet duygusuna zarar veren hallerin en önemlisi olan önyargı, insanı yanlış hükme götüren etkidir.

Adalet ve Bağışlama

Adalet duygusunun yerine oturmasında affetmek çok önemlidir. Bağışlamak, muhatabımıza iki şey hissettirir: Bağışlayan kişide oluşan duygusal tatmin ve bağışlanana değer verildiği duygusu. Ancak bağışlamanın gerçekleşmesi için hatalı olan kişinin pişmanlık duyması şarttır. Aksi halde yanlışın devamı gelebilir.

Mesela, bir çocuk alışverişe gittiğinde bedelini ödmeden bir şey alsa, onu bağışlayıp bağışlamamak dükkân sahibinin hakkıdır. Fakat ailesi empati yapabilmesi için çocuğuna şunu söyleyebilir: “Bu dükkân bizim olsa ve birisi gelip buradan bir şeyler çalsa, ne hissedersin? Muhakkak kızarsın. İşte senin bunu alman sonucu dükkân sahibi de aynı şeyi hissetti. O halde, aldığını iade etmeli ve mal sahibinden özür dilemelisin.” İnsânî kurallar çerçevesinde, ailenin bu tutumu karşısında dükkân sahibinin çocuğu bağışlaması gerekir. Eğer affetmezse, çocuk bir erdem olarak bağışlamayı öğrenemez.

Diğer taraftan, pişmanlık duymayan insana onun bu davranışını onaylamadığımızı hissettirir ama kendi ruh sağlığımız için affedebiliriz. Çünkü bağışlanmayan her şey, ruhumuza ve sırtımıza yükür. Affettiğimiz zaman, o yükü alır, bir kenara koyar ve karşımızdakinin yeni bir yanlış daha yapmasını önlemiş oluruz. Oysa bağışlamadığımız olay, beynimizde davetsiz düşünceler doğurur. Mesela, sırtımızı dayadığımız bir cam düşünelim. Camın belli bir taşıma kapasitesi vardır. Eğer insan ona gereğinden fazla yaslanırsa, cam kırılır. İnsanın ruh dünyası da böyledir. Kendisine kötülük yapanların kötülüklerini unutmayan kimsenin, ön belleğinde o olayın yoğun bilgisi mevcuttur. “Bu insan neden bana böyle bir haksızlık yaptı? Bundan sonra da ondan kötülük göreceğim miyim?” gibi sorularla beynini yorar. Sonuçta depresyon ortaya çıkar. Oysa geçmişte biriktirdiğimiz bu bilgileri alıp bilgisayarın çöp sepetine atmak, daha akıllıcadır. “Karşımdaki kişi bana bir haksızlık yaptı, ben de üzuldüm. Zamanı gelince, ona yanlış yaptığını göstermeliyim” demek, yani olanları unutmamak ama onunla birlikte yaşamaktan vazgeçmek, kişinin bu yükü taşımasına yardımcı olur. Aksi halde, insanoğlu bitmeyen zihinsel yükleri taşıyamaz. Hata yapmış bir insanın bağışlanmak için çabalaması ve fırsat kollaması, hem kendini rahatlatır hem de karşı tarafa yaşam dersi verir.

Semavi Dinlerde Adalet

Hıristiyanlıkta anahtar erdem, sevgidir. Bu sebeple bazen haksızlık karşısında hakkını aramama gibi bir durum ortaya çıkar. Kendi ihtiyacını bir başkasına vermek, yanağına tokat atana diğer tarafını çevirmek şeklindeki yaklaşım tarzı, Hıristiyanlığın ilk çıkışındaki duygusal ihtiyaçtı. Çünkü o dönem baskının, şiddetin ve pagan kültürün en acımasız olduğu, insanlığın fetret dönemiydi. Çocuklar savaş tanrıları önünde kurban ediliyor, zulüm en şiddetli haliyle kendini gösteriyordu. Roma İmparatorluğunun dünyada alternatifsiz, tek süper güç olduğu bu dönemde, Hıristiyanlığın ahlak ve iyilikle ilgili öğretileri, insanları iyiye ve güzele çekme yöntemiydi. Şiddete şiddet, kötülüğe kötülükle karşılık vermek gibi bir yaklaşım, daha çok masumun ölmesine sebep olabilirdi. Öte yandan o zamanın siyaset anlayışı, mağdur olanların uyum sergilemelerini gerektiriyordu. Roma İmparatorluğu'nun dini haline gelen Hıristiyanlığın, o devrin ihtiyaçlarına

uygun olduğu, yaşanan dönemin gereklerine uygun çareler sunduğu muhakkaktır. Yine Museviliğin doğuşunda paraya, ihtiya ma çok önem veren, hile, entrika ve sahteciliğin çok yaşandığı bir Mısır Medeniyeti ile karşılaşırız. Bu toplumun en önemli ihtiya cı doğruluktur. Dolayısıyla, Hz. Musa, anahtar erdem olarak bu kavramı ön plana çıkardı. İslamiyet ise ikisini birden kabullenmekle beraber, adalet duygusuna da vurgu yaptı. Zira adalet, doğruluk ve sevginin dengeli şekilde kullanılmasını sağlar. Kur'an'a baktığınız zaman, sevginin karşısında merhameti, disiplinin karşısında da adaleti görebilirsiniz. İnsanın iç dünyasındaki sevginin doğru gelişimi için adalet şarttır.

Kanun Devleti ve Hukuk Devletinde Adalet

Adalet, kanun devleti ile hukuk devletinde ayrı ayrı algılanır. Mesela, kanun devletinde belli yasalar vardır ve kamu bu yasalara itirazsız uyar. Diyelim ki, çıkarılan bir yasada “Elma yemek yasaktır” dersiniz, kanun devletinde kimse “Hayır! Ben elma yemek istiyorum” diyemez. Eğer bunu yaparsa, kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle hapse atılabilir. Kanun devletinin kurallarının olması, böyle bir adaletsizliği haklı göstermeye yetmez. Hukuk devletinde ise, insanlara hukukî kurallar baz alınarak davranılır.

Adalet, güçlü ile zayıf, iyi ile kötü, mazlum ile zalim arasındaki dengeyi sağlamak bakımından çok önemlidir. Toplumsal barış için yasalarla korunan adalet düzeni, insanın iç dünyasındaki sulh için ise, duyguların adaleti ehemmiyet taşır. Duyguları adil bir biçimde, yerinde ve zamanında kullanabilmek; toplumsal adaleti sağlayacak ve dolayısıyla hukuk devletinin oluşumuna ve yaşamasına zemin hazırlayacaktır.

ADALETİ BASKICILIKLA SAğLAMAK MÜMKÜN M?

Despotizm ve militarizm doğası gereği diyaloga kapalıdır. Var olmak için karşı tarafı yok etmeyi ve susturmayı amaçlar. Despotizmin birinci özelliği despotizmin, zorbalığın doktrin haline getirilmesi ve yöntem olarak benimsenmesidir. Tarihte bütün dünyada insanlığın insani tekamülünün ilk aşamalarında hem yöntem hem de değer olarak zorbalık benimsenmişti. Tek tanrılı dinlerin mücadelesine, yöneticilerin zorbalığına ilahi standartlarla karşı gelme mücadelesi de denebilir. Fakat sonradan İslamiyette saltanat baskısı, Hıristiyanlıkta kilise baskısı zorbalığın el değiştirmesine neden oldu. 19. Yüzyılda dünyada özgürlük rüzgarları esmeye başladı. Beşeriyet artık herkesin kendini zgr hissededeği bir yöntem bulmalıydı. Meşrutiyet, cumhuriyet, demokratik cumhuriyet, özgürlük-adalet dengesinin geliştiği bir çizgiydi. Despotizmin diyalogu kesmesi sonucunda insanları yalan söylemeye ve iki yüzlü davranmaya itmesi en birinci özelliği olarak dikkat çeker. Çocuklarda var olan savunma yalanları baskıcılık devam ederse kişilik haline dönüşür. İletişime açık ortamlarda gücü elinde bulunduran

doğru ve adil olma kaygısı taşıyorsa ve bu güveni veriyorsa insanlar yalan söylemek zorunda kalmazlar.

Despotizmin ikinci özelliği hukuksuzluğu teşvik eder. Emreden devleti hizmet eden devletten daha önce görür. Yöneticilerin keyfi davranışları ve adil olmayan tutumları “Devletin âli menfaati için hukuk rafa kaldırılabilir” gerekçesine dayanır. Adil olmayan yöneticiler kendi önceliklerini ve politik gündemlerini kurumun başarısından önce tutarlar. Kayrılanların ve dokunulmazların olduğu sistemler kast sistemleridir. Bazı mesleklerde kast sistemi görev esnasında gereklidir. Askerlikte subaylar, astsubaylar, erler ve siviller, hastanelerde doktorlar, hemşireler, yöneticiler gibi statü kategorileri dokunulmazlık ve kayrılmışlık getirmedikçe işleri kolaylaştırır. Ancak subaylar veya doktorlar görev dışı yaşamda statü kategorilerini devam ettirirlerse “de facto” sınırları belirler. Böylece güçlü olanın sosyal ihtiyaçları ön plana çıkar. Sosyal ve politik ihtiyaçlar güçlü olanın önceliklerini korumayı önemseydiği için adil paylaşım bozulur. İtirazlara karşı baskıcılık daha da artar.

Despotizmin üçüncü sonucu kurum içi kavgayı artırmasıdır. İnsanlar “de facto” sonucu kamplara ayrılır, yerel kahramanlar çıkar. Onun etrafında gruplaşmalar olur. Derin farklılıkları ifade yerel kahramanları dinamik bir gerilim oluştururlar. Dinamik gerilimi, üst yönetici politik çıkarı için kullanabilir. Ama mağdur olanlar belli bir birikime ulaştığında kavga çıkar, kurumun çıkarı baltalanır.

Despotizmin dördüncü sonucu kaçınma tavrını artırmasıdır. Toplumun üretken olması için kaçınma tutumu yerine başarı peşinde koşma tavrını göstermesi gerekir. Kendisini güvende hisseden özgür bireyler düşünceyi geliştirirler ve keşiflerde bulunurlar. Kaçınma davranışındaki bireylerde savunma duygusu ön planda olduğu için entelektüel enerjilerini korunmaya yöneltmişlerdir.

Despotizmin beşinci sonucu politik körlük oluşturmasıdır. Bütünü göremezler ve tehdit algılamaları bozulur. Toplumun sırlarını kaygılarını okuyamazlar. Fildişi kulelerde yaşayan şişman, mutlu Romalılar bunun tipik bir örneğidir. Baskıcı devletlerde yıkım aşamasında önceki şaşaalı dönemler aslında empatik olmayan yönetimleri gösterir.

Despotizmin altıncı sonucu sadakatin zayıflamasıdır. Üst yönetimin baskıcılığı yönetimlerde “havalecilik duygusu” uyandırır. Kafa yormayan, fikir üretmeyen bireyler, yöneticiler üzerinde yılgınlık, moralsizlik, amaçsızlık duyguları uyandırır. Yılgınlık sonucunda kurumsal sadakat ve bağlılık zayıflar. İnanacak bir şeyleri olmayan toplumlarda depresif bir çökkünlük ve yalnızlık yaşanır.

Despotizmin yedinci sonucu statükoculuğu beslemesidir. Çalışırken emekli gibi davranan yöneticileri biliriz. Bir zamanlar şirketi başarıya ulaştırmış yöneticiler yeni kan, yeni fikir ve yeni yeteneklere kapalı iseler yönetimin dümenine

fazlasıyla sarılmayı tercih ederler. Böyle yaşlı baskıcıların eklemlerindeki romatizma beyindeki romatizma ile paralel gider.

Despotizmin sekizinci sonucu tekelciliği teşvik etmesidir. Yukarıdan öğretilen kutsallar tartışılmadığı için kendini yenilemeyen bireyler ortaya çıkar, farklı fikirlere ve yeni fikirlere kapısını kapayan kurumlar eskimeye başlarlar. Durmak, yıkılmadan bir önceki aşama olduğu için tekelcilik, gelişimi yavaşlatır. Yeni çevre şartlarına uymayan dinazorların akıbeti kendini yönetimde gösterir.

Despotizmin dokuzuncu sonucu öğrenilmiş çaresizliği beslemesidir. Öğrenilmiş çaresizlik bağımlılığı artırır. Bağımlılık kolaycılığa, kolaycılık tembelliğe, tembellik de geriliğe neden olur. Tek kişilik orkestralarda ekibiyle paylaşma ve ortak sorumluluk olmadığı için bir sonraki hareketi düşünmeyen ve tahmin etmeyen üyeler proaktif olamazlar. Reaktif üyelerle de iyi bir orkestra çıkmaz, gelişimi yavaşlamış orkestra yeni beste üretmez ve yeni yorum yapamaz.

Despotizmin onuncu sonucu mağduriyet hislerini yaşatmasıdır. Baskıcılık işbirliği duygusunu ve birlik ruhunu zayıflatır. Nemelazım diyen bireyler rahatından fedakarlık yapması gerektiğinde mağduriyet ve gücenme hislerini yaşarlar. Sağlıklı yöneticilikte ilerleme uğruna fedakarlık yapmak gerektiğinde gücenme hissi yerine akıbet hissi ön plana çıkar ve paylaşılan bir duygu oluşur.

Despotizmin on birinci sonucu takım ruhuna zarar verir ve barışçıl rekabeti savaşımlı rekabete çevirir. Topluluk içi gruplaşmalar ve üst düzey pozisyon için yarışmalar bilgileri paylaşmayı ve sonuçları takip etmeyi engeller. Başarılı işbirliği ruhu olan bir takımında aynı amaç için benzer hareket tarzını benimsemiş farklı insanların yardımlaşması, bilgileri paylaşması, yapılanların sonuçları hakkında benzer kaygılarla takipçi olmaları hedeflenir. Ama baskıcılığın baskın olduğu yönetimlerde motivasyon ortak hedeflere değil bireysel hedeflere göre olduğu için dayanıklı ilişki sınırları geliştirilemez. Ortaya çıkan çalışma modeli iletişim halinde olması gereken kişilerde kutuplaşmaya neden olur. Kırık hatların oluşması iletişimi koparır, konuşmayan gruplar kurumsal enerjiyi tüketir.

Despotizmin on ikinci sonucu da maskülen zehirlenmedir. Maganda psikoza da denilebilir. Baskıcı kültürlerde saldırgan, rekabetçi, baskıcı, egemen tutumlar ödüllendirilir. Bu tutumlar erkeksi tutumlardır. İşbirliği, paylaşma, yardımlaşma gibi daha dişil değerler ihmal edilir. Erkeklerin hakim olduğu askeri kurumlar, endüstri birimlerinde bu durum için testosteren zehirlenmesi de denir. Cinsiyete dayalı kast sistemi sonucu yenilik ve üretkenlik bastırılır. Yerel kahramanlar ve savaşımlı takım ruhuna zarar verdikleri için aykırı fikirlerin ve zehirli düşüncelerin ve sapkın grupların oluşması sonucunu doğurur. Organizmanın bölünmesi ve yıkılması sonucuna sıklıkla rastlanır.

Despotizmin on üçüncü sonucu da işler ters gittiğinde sistemin suçlanması ve yıkılması sürecini tetiklemesidir. Baskıcılıkta yetkilerle birlikte sorumluluklar da kartelleşmiştir. Tekelleşmiş ortamlarda halinden memnun olmaya dayalı bir sis-

tem vardır. **Hata yapmamak doğru hareket etmekten daha önemli hale gelir. Doğrular için risk almayan bireyler pasif karşı çıkışlar ve tutumlar gösterir.** Girişimde bulunma bunları destekleme kapasitesi zayıflamış topluluklar konfor ve refaha düşmüşlerdir. İşler yolunda gitmediğinde risk almak yerine sistemi suçlamak genel eğilim şeklindedir. Çoğunluğun memnun olmadığı bir sistemde dağılma sürecine girer.

Püriten Ahlak

Püriten ahlaka sahip kişiler diğer insanlarda değersizlik, yetersizlik, sindirilmişlik, eksiklik, suçluluk, hayal kırıklığı, hüsrana uğramışlık gibi hisler uyandırır. Baskıcı, dominant, buyurgan, emredici, hükmedici tutumları bu hissi uyandırır ve iletişimi zehirleyen bir etki yapar. Demokrasilerin baskıcı kültür olan püriten kültüre bir tepki olarak geliştiğini düşünürsek bu davranış biçimini iyi anlamamız gerekir. Baskıcı olmayan kişiler vicdani iç görüye sahip kişilerdir. Sosyal şartları fark ederler, hedeflere ulaşırken başkalarını anlayabilirler. Anlaşmazlıkları azaltan, işbirliğini artıran, bağnazlık ve kutuplaşmayı engelleyen demokrat kültür, adaleti yüceltir. Vicdani adaletin olmadığı demokrat kültürde güçlüler zayıfları “de facto” oluşturarak ezerler. Ortak vicdani değerleri olan demokrat kültürde ise birlik içinde, birbirine değer verip paylaşan bireylerle ortak hedefler doğrultusunda yaşam sürer.

Püritenler; baskı, ceza, korkutma, tehdit ve sindirme gibi unsurları uygulayarak, dünyayı doğru, adaletli, sevgi dolu yapmaya çalışırlar. Demokrasi kültürünün Püriten ahlâka tepki olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Liberal yöntemleri saçma, aptalca ve vakit kaybı olarak gören bu kültürel miras, gerçekte insanın içindeki kötücül güçlerin bir aldatmasıyla gelişmiştir.

Püritenler dar kafalıdır. Onlara göre kurallara uyanlar iyi, uymayanlar kötü insanlardır. Her şeyi siyah beyaz kodlarında algırlar. Gri rengi kabul etmezler. Ahlâkî erdemleri yaşamının, bizzat bir ödül olduğunu düşünmezler. Her şeyi cennet ve cehennem ikilemi gibi katı ve esnek olmayan kalıplara oturturlar. Eğer suç ve günahkârlık söz konusuysa, kendilerini Tanrı'nın görevini yapma konusunda hissederek.

İddiacıdır, çalışmayı ve başarıyı çok severler. Tedbirli davranmak tutkudur. Her zaman doğru olanı yapmak isterler. Püriten kişiye göre hiçbir hata, önemsiz değildir. Beklentileri daima yüksektir. Göğüslerine birkaç madalya eklemek diğer bir tutkularıdır. Büyük püritenler, küçük püritenleri madalya, makam ve rütbe ile çılgınca çalıştırır. Bu Püriten eğer baskın kültüre mensup biri ise, diğer kültürleri yok etmekten zevk alır. Bunların “Ya sev, ya terk et” tarzındaki şovenizmi sloganlaştırdıkları görülür.

Silahları; çok çalışmak, kurallara bağlılık, ayrıntılara önem vermek, hoşlanma duygusunu ertelemek, gerekirse başka yaşama bırakmaktır.

Kişiliklerini işleten en büyük mekanizma, yanlış bir şey yapmaktan ölesiye korkmalarıdır. Onlara göre hiçbir hata önemsiz değildir. Her şeyi sıfır hata ile isterler. Sadece kendileri için değil, diğer insanlar için de hissederler. Ancak hatasız bir ortamda olduklarına inandıklarında kendilerini güvende hissederler.

Püriten kişi toplumdaki tatsız, can sıkıcı işleri başarı ile halleder. Bu kişi birinci adam olursa, vay onun yanında çalışanların haline demek gerekecektir. İkinci adam olurlarsa büyük bir boşluğu doldururlar.

Püritenlerin Kontrol Duygusu

Püritenler eğer yönetici iseler, ancak başkalarının yaşamını kontrol ederek kaygılarından kurtulabildikleri için, son derece yıpratıcı ve yıkıcı olurlar. Obsesif kişiler bir insanın ne yaptığını ve nasıl yaptığını kontrol eder, onlar da mü-kemmeliyetçidir. Püriten kişi ise diğer insanların ruhunu kontrol etmek ister. Başkalarının onu sevmek gibi bir zorunluluğu vardır. Kendisini sevmeyen insanı kolayca düşman kategorisine atabilir.

Sorumluluk sahibi, akıllı, çalışkan fakat katı, esnek olmayan yapıları nedeniyle kolayca öfkelenirler. Yakınlarına hayatı dar ederler. Doğru ve ateş gibi yakıcı eleştirileri vardır.

Kötü bir dünyada değeri bilinmemiş, başkalarının gevşekliği yüzünden bunalmış, hayal kırıklığı içindeki insanın ruh hali ile hep kızgın ve gergindirler. Kontrolü kaybetme duygusu onların öfkesini çok artırır. Başkasını onayladıklarında veya evet dediklerinde hata yapabilecekleri korkusu içerisindeydirler. Ne yapmanız gerektiğini size söyleme istekleri en büyük tutkularıdır.

Toplumsal Etkisi

Geçtiğimiz yüzyıllarda doğru, iyi ve güzeli topluma kabul ettirmek için baskıcı yaklaşımlar bir yöntem olarak benimsendi.. Ancak günümüzde insanların iyi, doğru, güzel olması yetmiyor. Özgürlük duyguları ve iletişim teknolojisi, insanca yaşamak arzusunu ve iyiyi iyi şekilde yaşamak duygusunu insanlarda pekiştirdi.

İnsanlar çoğulculuğu, farklı kültürel mirası yaşamayı ve kültürel duyarlılığı önemsiyorlar. Toplumsal barışın sağlanması için farklı düşüncelerin ifadesine fırsat vermek gerekmektedir. Birilerinin çıkıp “sizin iyiliğiniz ve toplumun iyiliği için” diyerek bize ızdırap çektiremeyecekleri bir dünyada yaşıyoruz artık.

Baskıcı Yöneticilere Nasıl Davranılmalı?

Adalet ve güzellik, kendilerini hak edenlerden çok almasını bilenlere verilmektedir. Hakkını aramasını bilmeyen insan, o hakka layık değildir. Hak arama bilinci, baskıcı yöneticilere karşı en büyük çözümdür. İnsanlar haklarını aramaz-

larsa, o ülkeyi yönetenlerin baskıcı olması içgüdüsel bir gidiş olacaktır. Çünkü insan doğuştan adil ve iyi değildir. Birilerinin duygularımızı dengelemesi ve ayna işlevi görmesi gerekir. Bunun için demokrasilerde muhalefet ve hak arama çabası desteklenmiştir. Hatta sivil toplum örgütlerinin hükümetlerin sadece katılımcısı değil ortağı olması, yönetenlerin sorgulanması Habitat II toplantılarında karar altına alınmıştır.

Püriten ahlâk sahibi yöneticilerden hiçbir zaman tam not beklenilmeyeceğini bilmek gerekir. Küserek sonuç alamazsınız. Sizi o zaman yetersiz olarak algılar ve önemsememeye devam ederler. İsyan etmek de faydasızdır. Bu defa haklıyken haksız duruma düşersiniz. Fakat incindiğinizi söylemelisiniz. Bir kişi bile olsa doğruyu doğru şekilde söyleyen kişiye, yönetici Püritenler saygı duyarlar.

Öfkeli davranışlar, baskıcı ahlâktaki kişi tarafından kendisine yöneltilmiş haksız bir saldırı ve hakaret olarak algılandığı için onlarla kararlı ve tutarlı bir diyalog, uzlaşmacı yaklaşım daha doğru olacaktır.

Püriten ahlâktaki kişiler, diğer insanlardan daha doğru, daha iyi ve başarılıdır. Bunu kabul edip takdir edin. Ama kullandıkları yöntemin çağdışı olduğunu, önceliklerinin yanlış olduğunu açık ve dürüstçe ifade edin.

Kendilerini en vatansever, en çalışkan, en disiplinli gören bir yöneticinin, kullandığı yöntemler konusunda kendisiyle yüzleşmesini sağlamak gerekir. İnsanların davranışlarını düzeltmek ve toplum mühendisliği için ceza vermek ve yasaklamalar koymak korkunç bir stratejidir. İnsanlarda cezadan kurtulma içgüdü vardır. İnsan köpek gibi ceza ve otoriteyle değil, kedi gibi başının okşanmasıyla daha iyi ve kalıcı eğitilir. Merak duygusu insanda sansürlü şeylere kolay yönelir. Görmesine izin verilmeyeni daha çok görme arzusu duyar. Cezaya mısilleme yapma, özgür yapıdaki insanlarda olan bir güdüdür. Özellikle haksız olduğuna inanıyorsa...

Püriten ahlâkta olan insanlara, yanlış ve günahla mücadele biçimlerinin yanlış ve günahı arttırdığı, psikoloji bilimi ölçekleri ile anlatılmalıdır. Ancak bu şekilde baskıcı kültür, yerini demokrat kültüre bırakır. Tabii bu da yavaş yavaş olacaktır. Kültürel değişim hiç aceleye gelmez.

1900'lü yıllarda "İstibdat" Tarifi

Bediüzzaman "İstibdat tahakkümdür, muamele-i keyfiyedir, kuvvete istinat ile cebirdir, ... zulmün temelidir, insaniyetin mahvedicisidir ... Mutezile, Cebriye, Mürcie gib dalalet fırkalarını tevlid eder...., İslamiyeti zehirlendirendir" demektedir. Münazarat'ın 22 sahifesinde devamla siyasi istibdadın çocuğu ve taklidin babası olarak **ilmi istibdadı sorgulamıştır. Taklitten ilmi baskıcılık, ilmi baskıcılıktan da siyasi baskıcılığın ortaya çıkmasını savunması ilginç bir akıl yürütmedir.**

Taklit duygusu özgüven eksikliğinden oluşur. Özgüvende geri kalmışlık, tembellik, danışma eksikliği, kavgacılık, nemelazımcılık, doğruluğun zayıflaması, bencillik, çıkarıcılık, acımasızlık, sahtecilik gibi karanlık değerlerin yaşandığı ortamda korku artar. Korkunun arttığı ortamda özgüven azalır. Kolay bir yol olan taklide sığınılır. Doğruların peşinden gitmek risk almayı gerektirir. Çünkü çevre kötülüklerle doludur. Üniversite, fikrini zorla kabul ettirmeye başlar, farklı fikirleri konuşturmazsa bilimsel istibdat başlar. Resmi ideolojinin sözcüsü olmak üniversiteler için en tehlikeli seçenektir. Gelişmeyi durdurma ve bölünme ve sistemin dağılma serüvenini hızlandırır.

Önce Teşhis

“Hükümet hekim gibidir, millet hastadır... tanımadığım bir hastalığa, görmediğim bir hastaya gönderdiğim reçetesiz, mizansız bir ilacı kullanan şifa mı bulur, ölür mü?” metaforunu kullanarak padişahın İstanbul’da oturarak hastalıkları teşhis etmeden Hamidiye alayları ile sorunları çözmeye çalışmasını doğru bulmamıştır. **Meşrutiyetin teşhis ve tedavi biçiminin daha doğru olduğunu savunmuştur. Uyanmış milliyetçilik fikrinin adalet, insan sevgisi ve muhabbeti ile mecz olmasını, hem ilaç değerinde olduğunu savunmuştur.** (Münazarat 26)

“Bir millet cehaletle hukukunu bilmezse ehl-i hamiyeti dahi müstebit eder.”

“Meşrutiyetin sırrı kuvvet kanundadır, şahıs hiçtir. İstibdadın esası kuvvet şahısta olur, kanunu kendi keyfine tayin edebilir, hak kuvvetin mağlubu.”

Onların sizi mağlup ettikleri silah ile, yani akıl ile, fikri milliyetle, meyl-i terakki ile, temayül-ü adalet ile mağlup edebilirsiniz.”

“Meşrutiyet doğru olursa kaymakam ve reis değiller, belki ücretli hizmetkarlardır.” (Münazarat 79)

AMAÇ ADALETSE YÖNTEM NEDİR?

Asr-ı saadette Hz. Peygamberin (as) yönetim tarifi yapmaması ve halife bırakmaması ne anlama geliyor? İlahi hedef adalet olduğuna göre yöntem insanlara mı bırakıldı? Bu çağın yöntemi meşrutiyet veya demokrasi olabilir mi? **Bediüzzaman’ın 100 yıl önce ısrarlı bir şekilde meşrutiyet-i meşrua’dan, Kur’anın istibdada müsaıt olmadığından bahsetmesi ve hürriyetin asıl olduğuna vurgu yapması oldukça ilginçtir.**

Demokrasinin temelini, halkın kendi geleceğini kendisinin tayin etmesi oluşturur. Özgürlükçülük, çoğulculuk, katılımcılık genel ilkelerdir.

Adaletin olmadığı yerde korku artar güven azalır, oç alma isteği, düşmanlık duyguları yükselir, barış ve dostluk duyguları zayıflar. **Hangi yöntem kullanırsa günümüzde adalet sağlanır?** Ortaçağın despotizmi din adına bile olsa

adaleti sağlayamıyor. İletişim çağında korkutarak insanları yönetmek mümkün değil. Özgürlüğü tatmış insanıyet din adına bile olsa artık susturulamaz. Münafıklığa götürececek baskının ne kadar dinin anlaşılmasına ve yaşanmasına faydası olacak. Korku ve baskı ile dinin ritüellerini yapan insanlar ne kadar tecrit içinde tutulabilecekler. **Çağın yöntemi açıklık, özgürlük, ikna ve inandırmaya dayalı işbirliği sağlayabilmedir.** Böylece kutuplaşma, çatışma, bağnazlık ortadan kalkar. Kendi fikrine güvenen insanın, baskı ve tehditle sonuç almasına ihtiyaç yoktur. Kendi değerlerine inanan insan tartışmadan korkmaz, fikrine güvenen insan zora başvurmaz. Diyalog kapısının açık olması özgürlük ve çoğulculukla mümkündür. Farklı düşünenlere tolerans gösteremeyenler, fikrini savunmaktan aciz olanlardır. Her meselesi akla dayanan Kur'anı savunanlar neden serbest tartışmadan rahatsız olsunlar. Eğer her şey özgürce tartışıldığı halde toplumun çoğunluğu Kur'ani değerleri benimsemiyorsa zorla benimsetmek gerekir diye Kur'ani bir hüküm var mıdır? Tam tersi dinde zorlama yoktur.

Cumhuriyet, egemenliğin halka ait olduğu bir hükümet biçimi. Cumhuriyet seçkinlerden oluşan elitist aristokrat bir grubun elinde ise aristokratik cumhuriyet; halkın egemenliğine dayalı ise demokratik bir cumhuriyettir.

İSLAMİYET ve DEMOKRASİ ARASINDA DOKU UYUŞMAZLIĞI VAR MI?

Bediüzzaman zamanın İslam alimleri içerisinde meşrutiyet-i meşrua olarak halkın temsilciler aracılığı ile egemenliği elinde bulundurduğu 2. Meşrutiyeti şiddetle savunmuştur. Cumhuriyet döneminde isim ve resimden ibaret olmayan tam adalet, gerçek hürriyet manayı dindar reisicumhur tarifi yapması Şualar isimli eserin 14. Şua'sında açıkça beyan edilmektedir.

Ra'd suresi 11. ayette "bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez." Şura suresi 38. Ayette "Onlar meselelerini aralarında istişare ederler" gibi ayetler ve "Nasılsanız öyle idare edirsiniz" hadis-i şerifi insanları zorla müslüman yapmaktan men eder. "Dinde zorlama yoktur" ayeti doğru yorumlanırsa İslam dininin demokratik cumhuriyet yönetimi ile doku uyumsuzluğu içinde olmadığı tezinin Bediüzzaman tarafından savunulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Sonuç olarak, Bediüzzamanın adaleti kişinin iç dünyasında ilim çevrelerinde ve insanlarla ilişkilerinde ve halkın temsilciler aracılığı ile kendini yönetmesi tezinde hem değer olarak hem de yöntem olarak savunmuştur. Özgürlükçülük, çoğulculuk, katılımcılık gibi temel demokratik değerleri eserlerinde ısrarla vurgulamıştır. Günümüzde bu değerleri savunanlara din adına kafir diyen ve kanları helaldir diyenlerin varlığı düşünülürse **Bediüzzaman'ın çağımızın bir fırsatı olduğu anlaşılır.**